

Методика проведення практичних занять з історії України в 7 – 9 класах

Запровадження програмою для 5 – 9 класів у 2012 р. в історичних курсах **практичних занять** є результатом реалізації ідей компетентнісного навчання, задекларованих освітньою реформою ще в 2000 – 2001 рр. У дидактиці *практичне заняття* витлумачують як форму навчального заняття, під час якого педагог організовує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень навчального предмета й формує в учнів уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання відповідно сформульованих завдань¹. *Практичне заняття* – це форма навчального заняття, де на основі раніше отриманих знань і сформованих умінь школярі розв’язують пізнавальні задачі, презентують результати своєї творчої діяльності чи опановують більш складні пізнавальні вміння вивчення історичного минулого².

До цілей впровадження уроків-практичних занять також варто віднести *прагнення позбутися* шаблонної побудови уроку, що ґрунтується здебільшого на суб'єктно-об'єктному характері відносин між тими, кого навчають, і тим, чого навчаються; на діях репродуктивного характеру, які не передбачають (або майже не передбачають) умов для розвитку творчого потенціалу особистості; на домінуванні монологічної форми навчання, за якої активний учитель і пасивні школярі; на нераціональному розподілі часу, більшу частину якого діє один лише вчитель; на відсутності можливостей для організації самостійної пошукової пізнавальної діяльності тих, кого навчають. Практичні уроки дають змогу змістити акценти в процесі взаємодії вчителя й учнів та учнів між собою, що відкриває перспективу формування таких умінь та навичок, які слугують учням запорукою самостійного

¹ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 268

² Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — С. 305.

здобування знань із різноманітних джерел та творчого їх використання у подальшому навчанні. Фактично, на цих уроках учитель отримує можливість перевірити ступінь компетентності своїх учнів й організувати корекційну роботу.

У новій програмі з історії для 5 – 9 класів, затвердженій у червні 2017 р., зазначено, що *«практичні роботи є обов'язковими для кожного розділу програми. Вони можуть відбуватися в різних формах: як на окремій ланці уроку (для вивчення нового матеріалу, узагальнення, закріплення тощо), так і протягом усього уроку (лабораторно-практичне заняття)»*. Це твердження нової програми потребує уточнення. Під *практичними роботами* розуміють один з різновидів навчальної діяльності учнів³. Специфіка історії як навчального предмета передбачає роботу з історичними (писемними та візуальними (зображувальними)) джерелами. Саме історичні джерела сучасна методика визначає найефективнішим засобом формування історичної компетентності школяра. Тож твердження про *обов'язковість* практичних робіт стосується не спорадичної роботи на уроках із фрагментами історичних джерел *«на окремих ланках (етапах – В.В.) уроку»* (це й так обов'язково мають робити вчителі разом з іншими різновидами робіт – такими, як робота з картою, стрічкою часу, поняттями тощо), а цілісних, самодостатніх уроків з опрацювання першоджерел – практичних занять.

Формувати вміння опрацьовувати історичні джерела та власне працювати з ними ми маємо на всіх уроках, а не тільки на уроках-практичних заняттях. Але на звичайному уроці робота з джерелами – один з видів діяльності, а на практичному – провідний. На цих спеціальних уроках-практичних заняттях школярі мають реальну можливість опрацьовувати *тільки* історичні документи, без «інтерпретації інтерпретаторів», яким є авторський текст підручника, за спеціально випрацьованою методикою, поступово розширювати межі самостійності в оволодінні вміннями й

³ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 268

навичками творчої навчально-дослідницької роботи. Ці уроки і метою, і змістом відповідають принципам компетентнісного навчання. Вони дають змогу засвоювати історичний зміст через опрацювання джерела, а не навпаки, як подекуди трапляється із документами на уроках (спочатку навчальний текст / розповідь учителя, а потім, як ілюстрація, джерело). Як слушно зауважила Ірина Костюк: «Впровадження саме такого виду практичних занять було кроком назустріч європейським практикам щодо навчання, базованому на історичних джерелах та їх аналізі – source-based approach»⁴.

Практичні заняття, – це повноцінний урок, а не просто розтягнена в часі самотійна робота учнів із фрагментами писемних історичних джерел (або інших джерел). За типологією уроків (за основною дидактичною метою) це – **урок формування та вдосконалення предметних умінь**.

На практичному занятті у 7 – 9 класах варто зосереджувати увагу на формуванні та вдосконаленні вміння використовувати писемні документи для отримання історичної інформації, а також на вдосконаленні вміння узагальнювати вивчене, розставляти акценти, обмірковувати, висловлювати власне ставлення до історичних фактів (подій, явищ, процесів) або діячів.

Якими можуть бути основні етапи роботи на практичному занятті.

I етап – ПІДГОТОВЧИЙ.

Учитель після традиційної перевірки готовності класу до уроку активізує пізнавальну активність учнів. Тут мають бути застосовані прийоми, що сприяють повторенню та узагальненню основних фактів та понять, потрібних для виконання роботи й здатних полегшити сприймання учнями нового матеріалу. На цьому етапі роботу учнів не оцінюємо, створюючи загальне позитивне, доброзичливе емоційне тло для подальшої роботи.

II етап – ОСНОВНИЙ.

⁴ Міркування в соціальних мережах щодо оновлення програм з історії. І. Костюк // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2017. – № 4. – С. 6.

Цей етап має забезпечити сприймання та осмислення, а також засвоєння нового навчального матеріалу, формування вмінь та навичок. Традиційно його варто розпочинати з мотивації пізнавальної діяльності учнів: оголошення теми й визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку та бесіди з учнями на основі конкретних мотиваційних завдань чи запитань. Учитель має звертати увагу на те, що на цьому етапі варто використовувати прийоми, спрямовані на усвідомлення учнями компетентнісних складових навчальних цілей, акцентувати на передбачуваних результатах уроку («На цьому уроці ви навчитесь...»).

Після цього організуємо роботу з вивчення нового навчального матеріалу.

Перший крок II етапу. Сприймання й осмислення.

Учні мовчки, ланцюжком, коментовано читають текст задля ознайомлення. При цьому вчитель має застосовувати й інші методичні прийоми, які, на його думку, оптимізують роботу з фрагментом історичного джерела. Учнім можна запропонувати 1) визначити мікротеми (про що розповідається) і скласти простий план; 2) скласти план, формулюючи пункти плану як питальні речення; 3) сформулювати за змістом тексту 3 – 5 запитань; 4) визначити опорні слова, склавши тези або словничок нових понять і термінів; 5) передати зміст кожного абзацу одним (двома, трьома) реченнями; 6) сформулювати до тексту інші назви: такі, які б передавали зміст тексту, втілювали б його основну думку, були б образними; 7) дібрати один іменник, два прикметники, три дієслова, які б розкривали зміст прочитаного; 8) вибрати з тексту по 2 – 3 слова – іменники, прикметники, дієслова, доречні в розповіді про історичного діяча чи подію; 9) сформулювати за змістом тексту 3 – 5 запитань, які починаються словами *Що? Хто? Де? Як? Коли?*, і 1 запитання *Чому?*; 10) скласти словничок нових понять та термінів, ужитих у тексті, усно витлумачити їх; 11) сформулювати відповідь на запитання, винесене в заголовок тощо.

Так, опрацьовуючи пункт <i>«Літописні джерела про заснування Києво-Печерського</i>
--

монастиря» на практичному занятті «Християнська релігія і церква в житті давньоруського суспільства» (Історія України. 7 клас) для осмислення змісту використаємо **прийом маркування тексту**. Оскільки літописний текст про заснування Києво-Печерського монастиря цікавий у двох аспектах: перебігом подій (як відбувалося заснування та розбудова обителі) та наявністю слів-термінів з церковного життя, то для з'ясування першого аспекту підкреслюватимемо відповідні словосполучення в тексті однією рисою, а для другого – двома (слова-терміни).

Підкреслені однією рисою словосполучення, які стосуються перебігу подій заснування монастиря, учні можуть оформити як логічний ланцюжок: *«знайшовся чоловік з Любеча»* → *«намір у землю Грецьку іти і монастирі подивитися»* → *«подався на Святу Гору (Афон)»* → *«побачив монастирі і возлюбив чернецтво»* → *«постриг його і нарік його ім'ям Антоній»* → *«прийшов до Києва»* → *«Іларіон викопав був печеру, і возлюбив місце се»* → *«став він жити тут»* → *«згуртувалася братія»* → *«хочу в іншу гору сісти один»* → *«братії умножилося»* → *«задумали вони поставити монастир зовні печери»* → *«І прийшов ігумен і братія до Антонія»* → *«І повелів їм Антоній»*.

Слова, підкреслені два рази (1. митрополит, 2. єпископи, 3. ігумен, 4. ченці (чернецтво), 5. церква, 6. монастирі, 7. молитва), стануть у пригоді для виконання завдання з підручника: до тлумачень дібрати відповідні терміни, які літописець використовував для опису подій.

Опрацювання пункту про роль торгівлі в буденному житті та взаємовідносинах населення України в 14 – на початку 16 ст. (практичне заняття «Етнічний склад населення українських земель та повсякденне життя (Історія України. 7 клас) радимо організувати в групах, використовуючи **прийом «Коментатори»**. Учні в групах мають прочитати текст, застосувавши до нього кольорову розмітку за певними критеріями / напрямками та прокоментувати його за цими критеріями: 1) добір фактів, які свідчать про торговельні шляхи; 2) добір фактів про крам, який продавався на українських ринках та зиск мешканців міст; 3) добір фактів про взаємодію етносів та культур.

Для письмової фіксації результатів можна скористатися відповідною таблицею. Роботу в групах завершує презентація праці груп в загальному колі.

Другий крок II етапу. Засвоєння.

У парах, групах чи колективно учні під керівництвом учителя обмірковують відповіді на запитання до прочитаного пункту та опрацьовують ілюстрації (якщо вони є).

Третій крок II етапу. Формування та вдосконалення вмінь.

Учні індивідуально виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно» й презентують результати своєї самостійної роботи класові. Учитель має звертати увагу школярів на те, що вони можуть лаконічно фіксувати результати – відповіді на запропоновані завдання варто будувати

так, щоб вони не передбачали розлогих висловлень. Письмове виконання завдань дає змогу об'єктивніше оцінити навчальні досягнення учнів на уроці.

Варто зауважити, що цей останній крок може бути проведений і після опрацювання всього навчального матеріалу параграфу, тим більше, що в багатьох випадках індивідуальне виконання завдань у рубриці «Працюймо самостійно» має сенс лише після опрацювання всіх пунктів.

Наприклад, виконуючи завдання у рубриці «Працюймо самостійно» під час практичного заняття «Історичні джерела про князя Святослава та його походи» (Історія України. 7 клас), школярі за наведеним у підручнику алгоритмом готують стислі розповіді про князя-воїна за усіма пунктами (фрагментами джерел) параграфу: *За оцінками сучасників князь Святослав був (який)..., про що свідчить його характеристика літописцем:...*

Наприклад: мужній, сміливий – *«тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду», «ходячи, яко пардус»;* войовничий – *«і принесли йому меч, і він, узявши, став любитися ним, і хвалити, і дякувати цесареві», «багато воєн він чинив»;* рішучий, такий, що шукає воєнну здобич та пригоди – *«і посилав він до інших земель послів, кажучи: “Хочу на вас іти”»;* витривалий і невибагливий – *«возів же за собою він не возив, ні казана не брав, ні м'яса не варив, але, потонку нарізавши... на вуглях спікши, це він їв»;* такий, що цінує дружбу та військову честь – *«переїздив через ріку в човні і, сидючи за веслом, гріб разом з іншими без ніякої різниці», «одяг на ньому був білий, нічим, крім чистоти, від інших не відмінний»;* честолюбний та сильний духом – *«не осоромимо землі Руської, а ляжемо кістками тут, бо ж мертвий сорому не зазнає», «якщо ж побіжимо ми, – то сором нам»;* запальний – *«якщо моя голова ляже, – тоді самі подумайте про себе»;* нерозважливий, авантюрний – *«ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш про неї, а свою полишив...»;* зарозумілий – *«не люблю мені є в Києві жити. Хочу жити я в Переяславці на Дунаї...».*

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП. Систематизація, узагальнення вивченого на уроці. Контроль навчальних досягнень. Підведення підсумків уроку. Рефлексія.

Після повідомлення-презентації результатів індивідуальної роботи учнів переходимо до контролю навчальних досягнень, широкого узагальнення, що передбачає висловлення міркувань про провідні ідеї уроку, та найяскравіших «вражень від уроку». На цьому етапі підводимо підсумки уроку, роблячи акцент на досягнутих результатах («Сьогодні на уроці я навчився/лася...»).

Наприклад, під час практичного заняття «Історичні джерела про князя Святослава

та його походи» (Історія України. 7 клас) навчальний матеріал на цьому етапі надається для проведення різноманітних експрес-вправ та ігор-вікторин: **«Виправ помилку»**, **«Доповніть речення»**, **«Проілюструйте твердження прикладом»**. Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про роль Святослава в історії Київської Русі. Варто звернути увагу не тільки на зовнішньополітичну активність князя, його прагнення зміцнити позиції Київської Русі в Європі, а й негативні наслідки його загарбницьких походів, які приносили Русі більше втрат, аніж здобутків. Для підведення підсумків уроку можна використати методичний прийом **«Обери позицію»**. Учням пропонуємо тему для обговорення – «Князь Святослав – правитель, який зробив більше шкоди для держави, ніж користі».

Участь усіх дітей у завершальному етапі забезпечує само- або взаємооцінювання їхньої пізнавальної діяльності.

За бажанням і можливостями оцінити можна також і результати індивідуальної самотійної роботи учнів на уроці, адже їх зафіксовано письмово. При цьому реалізувати цей важливий елемент навчального процесу треба творчо: оцінити або окремі найцікавіші творчо-пошукові завдання, або всі завдання рубрики до трьох пунктів.

Стосовно контролю навчальних досягнень учнів на цьому етапі уроку треба зазначити, що в ідеальному варіанті він має бути спрямований на перевірку визначених на початку уроку навчальних цілей. Тож якщо зазначено, що на уроці учні мають навчитися *визначати...*, *характеризувати...*, *описувати...*, *порівнювати...* тощо, то добираємо такі завдання та запитання, які спрямовані на перевірку саме цих умінь.

Плануючи проведення уроків-практичних занять, учитель має пам'ятати, що самотійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки тоді, коли її проводити систематично. Системності у використанні історичних джерел можна досягти, якщо від уроку до уроку поступово розширювати межі самотійності учнів в оволодінні вміннями й навичками творчої навчально-дослідницької роботи. На практичних заняттях такі вміння шліфуються, вдосконалюються, набувають передбаченої програмою операційності.